Daşoguz welaýat maliýe-ykdysady orta hünär okuw mekdebi

Dersiň ady: Bank işi we banklar
Topary: Mekdebiň “Maliýe we karz” hünäriniň 202-nji topary
Mugallym: Hanjanow Nurmuhammet

Tema 2 : Türkmenistanyň Merkezi banky we onuň wezipeleri.

Umumy sapagyň meýilnamasy:

1. Merkezi bankyň döredilişiniň taryhy.
2. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň ýerine ýetirýän wezipeleri, maksatlary we borçlary.

Tema degişli edebiýat:

1. Paýhas çeşmesi. Türkmen döwlet neşirýat gullugy. Aşgabat. 2016.
2. “Türkmenistanyň Merkezi banky hakynda” Türkmenistanyň kanuny. Aşgabat, 2011.
3. “Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda “ Türkmenistanyň Kanuny. Aşgabat, 2008.
4. E.G.Rahmanowa, O.Ç.Sadywakasowa “Bank işi we banklar” okuw gollanmasy. Aşgabat – 2013.

1.Merkezi bankyň döredilişiniň taryhy.

Merkezi bank (emission bank, «banklaryň banky») döräli bäri 300 ýyldan gowrak wagt geçdi. Olar kiçi hususy eýeçilik banklaryndan iri banklara öwrüldi. Bu bolsa kiçi banklary karzlaşdyrmaga, olaryň üstünden gözegçilik etmäge we şonuň netijesinde monopolistik banklaryň döremegine getirdi. Şol özgerişikleriň esasynda ilkinji Merkezi bank hökmünde 1694-nji ýylda Angliýanyň Emission banky döredi. Ýokary derejedäki ösüşlere Merkezi banklar XX asyrda ýetdiler. Başda iri banklara Merkezi bank diýlip aýdylýardy, emma olar öz ösüşinde ýuwaş-ýuwaşdan döwlet eýeçiligine geçip başladylar.

Bazar ykdysadyýeti gatnaşyklarynda käbir ösen ýurtlarda eýeçiligiň ähli görnüşleri, ýagny bilelikdäki, döwlet, paýdarlar we hususy eýeçilikler ulanylýar. Meselem, Ýaponiýanyň Merkezi bankynyň 55%-i döwlet eýeçiliginde, 45%-i bolsa hususy eýeçilikde; Awstriýanyň Merkezi bankynyň 50%-i döwlet eýeçiliginde we 50%-i dürli eýeçiliklerde. **Angliýada, Fransiýada, Daniýada, Russiýada we Türkmenistanda Merkezi bank doly döwlet eýeçiliginde bolup durýar**.

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň dolandyryjysy we onuň iş möhleti ýurduň Prezidenti tarapyndan bellenilýar. Umuman aýdanymyzda, her bir ýurduň Merkezi bankynyň işiniň öz aýratynlyklary bardyr. Emma Merkezi bankyň ýerine ýetirýan wezipeleri, köplenç ýagdaýda, üýtgemeýär. Diňe käbir ýagdaýlarda üýtgetmeler girizilýär, olar hem ýurduň kanunlarynyň esasynda düzülendir.

Türkmenistanyň banklarynyň işi gönüden-göni iki kanun bilen kadalaşdyrylyp, «Türkmenistanyň Merkezi banky hakynda» we «Karz edaralary we bank işi hakynda». Türkmenistanyň bank işiniň hukuk esaslary «Girew hakynda», «Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda», «Paýdarlar jemgyýetleri hakynda», «Täjirçilik syry hakynda» Türkmenistanyň kanunlarynda we beýleki kadalaşdyryjy hukuknamalarynda kesgitlenilýär.

Bank kadalaşdyrylyşy – bu döwletiň Türkmenistanyň Merkezi bankynyň üsti bilen banklaryň durnukly, howpsuz işleýşini üpjün etmek, şeýle hem durnuksyzlygyň öňüni almak üçin niýetlenen çäreleriň ulgamydyr. Bank kadalaşdyrylyşy, ilki bilen, ykdysadyýetiň umumy durnuklylygyny üpjün etmek maksatlarynda banklaryň amallaryna geçirilýän gözegçiligi aňladýar.

Bank işini kadalaşdyrmak üç wezipäni ýerine ýetirýär:

1. Öňüni alyjy wezipesi banklaryň töwekgelçilikli işini iň pes derejä getirmek üçin niýetlenilen wezipäni ýerine ýetirýär. Öňüni alyjy wezipäniň ýerine ýetirilmeginiň esasy maksady banklaryň ýüze çykyp biljek batyp galmaklarynyň mümkinçiliklerini azaltmak üçin olaryň geçirýän ýokary töwekgelçilikli amallarynyň geçirilişiniň derejesini peseltmekdir
2. Goraýjy wezipesini ýerine ýetirmägeň maksady belli bir bank batyp galan halatynda onuň goýumçylarynyň bähbitlerini goramakdyr.
3. Üpjün ediji wezipesi ýaramaz ýagdaý ýüze çykanda belli bir banky maliýe taýdan goldamak üçin niýetlenilen wezipedir. Bu ýagdaýda maliýe goldawy Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan üpjün edilýär.

Ýokarda görkezilen üç ugur:

- bank işini amala aşyrmaga isleg bildirýän ykdysady işjeňligiň birlikleri üçin çäklendirmeleri, ýagny ýörite häsiýetli talaplary bildirmek bilen, döwlet tarapyndan hökman bellige alynmagy we ygtyýarnama almagy girizmekden;
- banklaryň işiniň esasy görnüşlerini kesgitleýän we şunuň bilen birlikde olaryň artykmaç töwekgelçilikli işini çäklendirýän bank işiniň iň pes ykdysady ülňülerini, ýagny olaryň maýalarynyň ýeterliligi, tölege ukyplylygy ýaly görkezijileri ulanmakdan;
- bank ulgamynyň durnuklylygyna gözegçilik etmek maksady bilen, banklaryň kesgitlenilen ykdysady ülňülere laýyklykda işlemeklerine gözegçilik etmekden ybaratdyr.

Türkmenistanyň Merkezi banky milli bank hasaplanýar. Merkezi bank Türkmenistan döwletiniň adyndan hem-de onuň tabşyrygy boýunça halkara giňişliginde hereket edýär, ýurduň içinde karz-pul gatnaşyklaryny kadalaşdyrýar we banklara ygtyýarnamalary berýär. Mundan başga-da Türkmenistanyň çäklerindäki daşary ýurt banklarynyň wekillikleriniň işi Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan işlenip düzülen kadalar bilen düzgünleşdirilýär.

Türkmenistanyň Merkezi banky Türkmenistanyň çäklerinde bellige alnan täjirçilik we beýleki banklaryň işini kadalaşdyrýan we olaryň işine gözegçilik edýän ýokary edara bolup durýar.

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň esasy ýerine ýetirýän wezipeleri:

1. Döwlet täjirçilik we beýleki banklaryna gözegçilik edýär, bank ulgamynyň durnuklylygyny üpjün edýär we şol bir wagtda ýurduň çäklerinde geçirilýän amallaryň uly möçberi maliýe bazarynda işleýän täjirçilik banklarynyň üsti bilen amala aşyrylýar.
2. Türkmenistanyň Merkezi banky döwlet täjirçilik we beýleki banklar bilen işleşende, umumy bank ulgamy boýunça durnuklylygy üpjün etmek, goýumçylaryň we kreditorlaryň bähbitlerini goramak üçin işleri geçirýär.
3. Türkmenistanyň Merkezi banky banklaryň gündelik işine goşulmaýar, emma ol täze banklaryň döredilmeginiň tertibini kesgitleýär, onuň berjaý edilişine gözegçilik edýär we bank işini amala aşyrmak üçin ygtyýarnamalary berýär.
4. Karz-pul syýasatyny işläp düzýär we ony amala aşyrýar.
5. Daşary ýurt pul syýasatyny işläp düzmäge, kabul etmäge we amala aşyrmaga gatnaşýar.
6. Pul belliklerini dolanyşyga goýbermäge we dolanyşykdan aýyrmaga hukukly bolup (emission merkez bolup) çykyş edýär.
7. Merkezi bank hökümetiň bankydyr. Ol döwlet býujetiniň ýerine ýetirilişine ýardam edýär.
8. Merkezi bank banklaryň bankydyr. Ol hasaplaşyk merkezi we karzlaşdyryjy bolup çykyş edýär.
9. Pul-karz we daşary ýurt walýuta syýasatyny amala aşyrýar.
10. Banklara we maliýe bazaryna gözegçilik edýär.
11. Durnukly pul birligini üpjün edýär.
12. Banklara ygtyýarnama berýär hem-de bank ulgamyny gözegçilikde saklaýar.
13. Döwletiň adyndan halkara guramalaryň işine we halkara hyzmatlaryny ösdürmäge gatnaşýar.
14. Döwletiň halkara ätiýaçlyklaryny saklaýar we olara ygtyýarlyk edýär.
15. Türkmenistanyň Merkezi banky Türkmenistan döwletine wekilçilik edýär, daşary ýurt banklaryna ygtyýarnamalary berýär we şol ygtyýarnamalaryň ulanylyşyna gözegçilik edýär hem-de öz ygtyýarlygyndaky beýleki meseleleri çözýär, daşary ýurtlaryň hökümetlerine, daşary ýurtlaryň Merkezi banklaryna we maliýe edaralaryna, şonuň ýaly-da Türkmenistan döwletiniň ýa-da Türkmenistanyň Merkezi bankynyň agzalykda durýan halkara guramalaryna bank hyzmatlaryny edýär, halkara guramalarynyň işine we halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmäge gatnaşýar.

Türkmenistanyň Merkezi banky Türkmenistan döwletiniň wekili hökmünde Türkmenistanyň halkara guramalara gatnaşmagy bilen baglanyşykly borçnamalary öz üstüne alýar we degişli amallary amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Merkezi banky ýurduň Prezidenti tarapyndan alnyp barylýan Türkmenistanyň pul syýasatynyň işlenip düzülmegi, kabul edilmegi we durmuşa geçirilmegi üçin aýratyn jogapkärçilik çekýär.

Türkmenistanyň Merkezi banky pul syýasatyny geçirende degişli karary çykarmak arkaly TMB-niň hasaplaryndaky goýumlary ähli banklar üçin deň bolan belli bir iň pes (minimal) derejede saklamagy banklardan talap etmäge hukugy bar. Şu ýagdaýda

goýumlaryň, karz serişdeleriniň we Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan hökmany ätiýaçlyk hökmünde bellenen gaýry serişdeleriň möçberi olaryň goýumlarynyň töleniş möhletine bagly bolýar.

Türkmenistanyň Merkezi banky daşary ýurt puluna degişli düzgünleriň we kadalaryň işlenip düzülişi, ygtyýarnamalaryň berlişi we ýatyrylyşy, Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan bellenen alyş-çalyş düzgünlerine laýyklykda daşary ýurt pulunyň dilerleriniň, şol sanda banklaryň işine gözegçilik edilişi we onuň düzgünleşdirilişi; dilerleriň, şol sanda banklaryň daşary ýurt pulundaky orunlarynyň çäkleriniň kesgitlenilişi üçin jogapkärçilik çekýär.

Türkmenistanyň Merkezi banky özygtyýarlygynyň çäklerinde hasabat maglumatlarynyň ýygnalyşyna, düzülişine we ýaýradylyşyna, kadalaşdyryjy kadalaryň işlenip taýýarlanyşyna gatnaşýar we onuň üstüne ýüklenen wezipeleriň berjaý edilmegi üçin zerur bolan hasabat maglumatlaryny kesgitleýär.

Türkmenistanyň Merkezi banky öňünde goýlan wezipeleri ýerine ýetirmekde özbaşdak kadalaşdyryjy hukukdan peýdalanýar. Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan birden artyk edaralara degişli düzgünler, görkezmeler we gözükdirijiler resmi metbugatda çap edilýär we çap edilen gününden ýa-da şol düzgünlerde, görkezmelerde, gözükdirijilerde bellenen has giçki möhletlerde güýje girýär. Türkmenistanyň Merkezi banky düzgünleri, görkezmeleri we gözükdirijileri jemgyýetçilige TMB tarapyndan her aýda çap edilýän «Bank habarlary» žurnalynyň üsti bilen ýetirýär.

Türkmenistanyň Merkezi banky Türkmenistanyň pul birligini dolanyşyga goýbermek we dolanyşykdan aýyrmak baradaky aýratyn hukuga eýedir. Pul belgilerini dolanyşyga girizmek işi Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan guralýar. Mundan başga-da türkmen manadyny daşary ýurt puly bilen çalyşmagyň şertlerini we tertibini Türkmenistanyň Merkezi banky kesgitleýär.

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň serişdeleriniň esasy çeşmesi bolup dolanyşykdaky pul serişdeleri döwlet täjirçilik we beýleki bank laryň pul serişdeleri çykyş edýär. Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan dolanyşyga pul serişdelerini goýbermek ya-da emissiýa etmek hökümetiň döwlet täjirçilik we beýleki banklaryny karzlaşdyrmak maksady bilen edilýär. Hökümet Türkmenistanyň Merkezi bankyndan karz almak üçin öz borçnamalaryny berýär. Emissiýa şeýle hem altyn we daşary ýurt walýutasyny almak üçin geçirilýär.

Emissiýa döwlet ýa-da hususy birleşikler tarapyndan bank biletleriniň, kagyz pullaryň we gymmatbahaly kagyzlaryň (paýnamalaryň,obligasiýalaryň) dolanyşyga goýberilmegidir.

Başgaça aýdanymyzda, ýurdumyzyň Baş banky bolup Türkmenistanyň Merkezi banky çykyş edýär. Ol Türkmenistan döwletiniň adyndan hem-de onuň tabşyrygy boýunça halkara giňişliginde hereket edýär, ýurduň içinde karz-pul gatnaşyklaryny kadalaşdyrýar. Onuň pul belliklerini goýbermäge we olary dolanyşyklardan aýyrmaga monopol hukugy bar. Türkmenistanyň Merkezi banky döwlet býujetiniň pulhanasynyň işiniň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär, ýurdumyzyň beýleki banklarynyň işini utgaşdyrýar, olaryň arasynda hasaplaşyk geçir ýär. Türkmenistanyň Merkezi banky

täjirçilik we beýleki banklara ygtyýarnamalar (**lisenziýa** – bank amallaryny amala aşyrmaga hukuk berýän resmi kagyz) berýär, olaryň işiniň üstunden gözegçilik edýär.

Emission banklar adaty bank amallaryny amala aşyrmakdan başga-da karz pul banknotlaryny (serişdelerini) goýbermäge hukukly banklar bolup çykyş edýärler.

Merkezi bank pul serişdelerini iki usul boýunça döredýär:

- nagt görnüşinde (saklanýan pullar goýberilýär);
- karz görnüşinde (karz goýumlaryny artdyrýar).

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň pul-karz syýasatynyň esasy ugurlary:

- Türkmenistan döwleti tarapyndan goýberilýän gymmatbahaly bergidarlyk kagyzlaryny we Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan goýberilýän gymmatbahaly bergidarlyk borçnamalaryny gönüden-göni ýa-da gaýtadan satyn almak ýa-da satmak maksatlarynda açyk bazarlara çykarýar.
- Merkezi bankyň pul syýasaty geçirilende degişli karar çykarmak arkaly Türkmenistanyň Merkezi banky hasapnamalardaky goýumlaryň ähli banklar üçin deň bolan belli bir iň pes derejede saklanylmagyny banklardan talap etmäge hukugy bardyr. Şu ýagdaýda goýumlaryň, karz serişdeleriniň Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan hökmany ätiýaçlyk hökmünde bellenen gaýry serişdeleriň möçberi olaryň goýumlarynyň töleniş möhletine bagly bolýar.
- Hökmany ätiýaçlyklar pulhana nagt pul görnüşinde ýa-da Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan kadalaşdyrylyp wagtal wagtal tölenilýär. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň hasapdaky pullary depozitler görnüşinde saklanyp bilýär. Türkmenistanyň Merkezi banky hökman ätiýaçlyklar boýunça göterim tölemek barada karar kabul edip biler.
- Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan walýutanyň kursy kesgitlenýär, walýuta bazaryndaky amallary ýerine ýetirýär. Şonuň bilen döwletiň walýuta syýasaty hem ýerine ýetirilýär.
- Banklaryň işine gözegçilik edýär.

2. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň ýerine ýetirýän wezipeleri, maksatlary we borçlary.

«Türkmenistanyň Merkezi banky hakyndaky» Kanuna laýyklykda **Türkmenistanyň Merkezi bankynyň ýerine ýetirýän wezipeleri:**

1. Ýeke-täk döwlet pul-karz syýasatynyň esasy ugurlarynyň taslamasyny işläp taýýarlaýar we ony Türkmenistanyň Merkezi bankynyň Müdiriýetiniň garamagyna berýär.
2. Ýeke-täk döwlet pul-karz syýasatyny durmuşa geçirmek boýunça çäreleri amala aşyrýar.

3. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda daşary ykdysady gatnaşyklarda pul kadalaşdyrmasyny we pul gözegçiligini özbaşdak we bank ulgamynyň üsti bilen guraýar hem-de amala aşyrýar.
4. Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ýagdaýyna seljerme we çaklama geçirilmegine gatnaşýar.
5. Milli pula gatnaşykda daşary ýurt pullarynyň resmi hümmetlerini belleýär.
6. Pul belgileriniň emissiýasyny we olaryň dolanyşykdan alynmagyny amala aşyrýar hem-de Türkmenistanyň çäginde Türkmenistanyň Merkezi bankynyň pul belgileriniň ýeke-täk emitenti bolup durýar.
7. Türkmenistanyň çäginde nagt pul dolanyşygyny guraýar.
8. Pul belgilerini we beýleki gymmatlyklary hasaba almagyň, saklamagyň, daşamagyň düzgünlerini belleýär.
9. Pul belgileriniň we beýleki gymmatlyklaryň döwlet ätiýaçlyk gaznalaryny döredýär.
10. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda karz edaralaryny bellige almagy we ygtyýarlylandyrmagy amala aşyrýar.
11. Türkmenistanda hasaplaşyklary geçirmegiň düzgünlerini belleýär we olaryň geçirilişine gözegçiligi amala aşyrýar.
12. Türkmenistanyň Maliýe ministrliginiň hasaplaryna, karz edaralarynyň we beýleki müşderileriň hasaplaryna hyzmat edýär.
13. Döwletiň ätiýaçlyk altyn goruny goşmak bilen, Türkmenistanyň halkara ätiýaçlyklarynyň (altyn pul aktiwleriniň) saklanylmagyny we hyzmat edilmegini üpjün edýär.
14. Türkmenistanyň kanunçylygyna we maliýe hasabatlylygynyň halkara ülňülerine laýyklykda Türkmenistanda bellige alnan karz edaralarynda buhgalterçilik hasaba alnyş we maliýe hasabatlylyk ulgamynyň kadalaşdyrylmagyny amala aşyrýar.
15. Bank hasaplaryny açmagyň we bank amallaryny geçirmegiň umumy düzgünlerini belleýär.
16. Halkara guramalary we daşary ýurt döwletleri bilen, şeýle hem daşary ýurt döwletleriniň fiziki we ýuridik şahslary bilen hasaplaşyklary amala aşyrmagyň tertibini kesgitleýär.
17. Karz edaralaryny gaýtadan maliýeleşdirmegi amala aşyrýar we olar üçin soňky basgançakdaky karz beriji bolup durýar.
18. Türkmenistanyň töleg balansynyň düzülmegini guraýar.
19. Bank kadalaşdyrmasyny we bank gözegçilik barlagyny amala aşyrýar.
20. Karz edaralary tarapyndan jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagyna we terrorçylygyň maliýeleşdirilmegine garşy çäreleriň geçirilişine gözegçiligi amala aşyrýar.
21. Daşary ýurt habarçy banklaryndan we beýleki karz edaralaryndan şertnamalaýyn şertlerde depozitleri kabul edýär.
22. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda karz edaralary tarapyndan gymmatly kagyzlaryň emissiýasyny bellige alýar.
23. Türkmenistanyň bank ulgamy üçin işgärleri taýýarlamaga gatnaşýar.

24. Bank amallarynyň we geleşikleriniň ähli görnüşlerini amala aşyrýar.
25. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda öz ygtyýaryna girýän beýleki wezipeleri amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň maksatlary:

- manadyň durnuklylygyny üpjün etmekden;
- Türkmenistanyň bank ulgamyny ösdürmekden we pugtalandyrmakdan ybaratdyr.

Türkmenistanyň Merkezi bankynyň esasy borçlary

- Türkmenistanyň bank ulgamynyň işlemegi üçin zerur hukuk şertlerini we kepilliklerini döretmekden;
- netijeli ýeke-täk döwlet pul-karz syýasatyny geçirmekden;
- nagt pul dolanyşygyny guramakdan;
- hasaplaşyk-töleg ulgamynyň netijeli işlemegini üpjün etmekden;
- bank kadalaşdyrmasyny we bank gözegçilik barlagyny guramakdan;
- bahalaryň durnuklylygyny saklamakdan;
- karz edaralarynyň karz alyjylarynyň we goýumçylarynyňbähbitlerini goramakdan;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagyna we terrorçylygyň maliýeleşdirilmegine garşy hereket etmekden;
- döwletiň ätiýaçlyk altyn goruny goşmak bilen, Türkmenistanyň halkara ätiýaçlyklarynyň (altyn pul aktiwleriniň) netijeli dolandyrylmagyny üpjün etmekden ybaratdyr.

Türkmenistanyň Merkezi banky öz işini kada-kanunçylygyň esasynda alyp barýar, onuň peýdasy bankyň pul serişdelerini, şeýle hem býujetiň girdejisini artdyrmaga gönükdirilýär. Olaryň pul serişdeleri hemme täjirçilik we beýleki banklaryň serişdelerinden köpdür we ol döwlet tarapyndan salgytlardan doly boşadylandyr.

Barlag soraglary:

1. Merkezi bankyň döreýiş taryhy barada düşünje beriň.
2. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň esasy ýerine ýetirýän wezipeleri haýsylardan ybarat?
3. Bank emissiýasy näme?
4. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň pul-karz syýasatynyň esasy ugurlary haýsylar?
5. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň nähili maksatlary bar?
6. Türkmenistanyň Merkezi bankynyň esasy borçlary haýsylardan ybarat?